International Journal of Advance and Applied Research
www.ijaar.co.in
ISSN – 2347-7075 Impact Factor – 7.328
Peer Reviewed Bi-Monthly
Vol.11 No.4 March – April 2024

भारतातील महिलांच्या विरोधातील सायबर गुन्हे: समस्या आणि तथ्य

प्रा. राजेंद्र पवार

समाजशास्त्र विभाग, वेणूताई चव्हाण कॉलेज कराड

PhD Scholar, Department of Sociology,

Savtribai Phule Pune University Pune

Corresponding Author - प्रा. राजेंद्र पवार

DOI - 10.5281/zenodo.10952032

संशोधन गोषवारा:

प्रस्तुत संशोधन हे संशोधन महिलांविरुद्धच्या सायबर गुन्ह्यांवर केंद्रित आहे कारण व्हर्च्युअल ऑनलाइन संस्कृतीत महिला आणि मुली हे सायबर-गुन्हेगारीचे सॉफ्ट टार्गेट आहेत. भारतातील महिला आणि मुलांविरुद्धचे सायबर-गुन्हे समजून घेणे हा या अभ्यासाचा उद्देश आहे. हा अभ्यास नॅशनल क्राइम रेकॉर्ड ब्युरोच्या अधिकृत वेबसाइटवरून गोळा केलेल्या दुय्यम डेटावर आधारित आहे. अभ्यासाचे निष्कर्ष असे दर्शवतात की भारतातील सायबर गुन्ह्यांमध्ये वर्षानुवर्षे वाढ होत आहे. स्त्रियांविरुद्धचे इतर सायबर-गुन्हे, सायबर पोर्नोग्राफी/होस्टिंग/अश्लील लैंगिक साहित्य प्रकाशित करणे आणि सायबर स्टॉलिंग/महिलांची सायबर धमकावणे हे भारतातील महिलांविरुद्ध सर्वाधिक होणारे सायबर-गुन्हे आहेत. सायबर पोर्नोग्राफी/होस्टिंग/अश्लील लैंगिक साहित्य प्रकाशित करणे आणि महिलांविरुद्ध बदनामी/मॉर्फिंग भारतात वर्षानुवर्षे वाढत आहे. सायबर पोर्नोग्राफी/लहान मुलांचे चित्रण करणारे अश्लील लैंगिक साहित्य, होस्टिंग किंवा प्रकाशित करणे, मुलांविरुद्धचे इतर सायबर-गुन्हे आणि सायबर स्टॉलिंग/धमकावणे हे सर्वाधिक घडत आहे. तंत्रज्ञानातील प्रगतीमुळे सायबर गुन्ह्यांमध्ये झपाट्याने वाढ होत असून लैंगिक गुन्ह्यांसह महिलांवरील सायबर गुन्हे आणि ऑनलाइन लैंगिक छळाचे प्रमाण चिंताजनक पातळीवर आहे, त्यामुळे या विषयावर समाजशास्त्रीय संशोधनाची गरज आहे

प्रस्तावना:

समाजशास्त्र हे एक तार्किक विज्ञान आहे, जे मानवी समाजाचा अभ्यास करते तसेच जागतिक समुदायातील नवीन प्रवाह आणि लहरी शोधते. लोकांचा समाजावर कसा परिणाम होतो आणि समाज लोकांवर कसा प्रभाव टाकतो याचा अभ्यास करण्यावर समाजशास्त्र लक्ष केंद्रित करते. इंटरनेटचे समाजशास्त्र हे आधुनिक समाजशास्त्राचे एक महत्त्वाचे उप-क्षेत्र आहे ज्यामध्ये संशोधक सामाजिक संप्रेषण आणि मानवी परस्परसंवादामध्ये मध्यस्थी आणि सुविधा देण्यासाठी इंटरनेट कशी भूमिका बजावते आणि त्याचा सामाजिक आणि सांस्कृतिक जीवनावर अधिक व्यापकपणे कसा प्रभाव पडतो, यावर संशोधक लक्ष केंद्रित करतात.

समाजशास्त्रज्ञांना आभासी वास्तवाची संकल्पना आणि ओळख आणि सामाजिक परस्परसंवादासाठी त्याचे परिणाम आणि इंटरनेट तंत्रज्ञानाच्या आगमनाने सक्षम झालेल्या सामाजिक बदलाच्या परिणामांमध्ये रस आहे. इंटरनेटचे समाजशास्त्र ICT सामाजिक संबंधांवर कसा परिणाम करते आणि सामाजिक आणि सांस्कृतिक संदर्भ कसे बदलते यावर लक्ष केंद्रित करते. डिजिटल समाजशास्त्र सामाजिक संप्रेषण, सामाजिक संस्था, सामाजिक गट आणि समुदायांवर ICT आणि सोशल मीडियाचा प्रभाव शोधते (निकी लिसा कोल)[1]

प्रस्तुत संशोधन हे संशोधन महिलांविरुद्धच्या सायबर गुन्ह्यांवर केंद्रित आहे कारण व्हर्च्युअल ऑनलाइन संस्कृतीत महिला आणि मुली हे सायबर-गुन्हेगारीचे सॉफ्ट टार्गेट आहेत. जून 2020 मध्ये प्रसिद्ध झालेल्या गूगल ने केलेल्या संशोधनानुसार 40 % पेक्षा जास्त महिला त्यांचे दैनंदिन जीवन व्यवस्थापित करण्यासाठी इंटरनेट वापरतात. सोशल नेटवर्किंग साइट्सने केवळ जगभरात संवाद साधण्याचा मार्ग मोकळा केला नाही तर महिलांचे सक्षमीकरण करण्यात, पाश्चात्य देशांतील महिलांमधील नागरी सहभागाला प्रोत्साहन देण्यात मोठी भूमिका बजावली आहे. इंटरनेट तंत्रज्ञान आणि सोशल मीडिया प्लॅटफॉर्म स्त्रियांना जगाशी कनेक्ट होण्यास, स्वतःला व्यक्त करण्यास आणि जागतिक स्त्रीवादी चळवळीत सहभागी होण्यास अनुमती देतात, ज्या महिला संघटना महिलांच्या स्वातंत्र्य आणि हक्कांसाठी लढत आहेत. इंटरनेट आणि सोशल मीडियाने रोजगाराच्या नवीन संधी निर्माण केल्या आहेत आणि महिलांना आर्थिकदृष्ट्या सक्षम केले आहे. महिलांना तंत्रज्ञानाची गरज आहे पण तंत्रज्ञानाला महिलांची अधिक गरज आहे. महिला सक्षमीकरण आणि महिलांच्या सर्वसमावेशक शाश्वत विकासासाठी आयसीटी हे सर्वात महत्त्वाचे साधन आहे. थोडक्यात, इंटरनेट आणि सोशल मीडिया ही महिलांसाठी आधुनिकीकरण आणि जागतिकीकरणाच्या प्रवाहाशी जुळवून घेण्याची शक्तिशाली साधने आहेत, संपूर्ण मानवजातीसाठी स्त्रियांच्या मुक्ती आणि लोकशाहीकरणासाठी एक शक्ती म्हणून त्याचा गौरव केला गेला आहे.

आज, आधुनिक युगात अधिकाधिक लोक इंटरनेट आणि सोशल मीडियावर सहज प्रवेश करू शकत असल्याने, महिला आणि मुलींवरील सायबर हिंसाचार ही एक वाढती चिंता आहे. सायबर हिंसाचाराच्या गंभीर प्रकारांना बळी पडण्याची शक्यता पुरुषांपेक्षा स्त्रिया अधिक असतात आणि त्यांच्या जीवनावर होणारा परिणाम खूपच क्लेशकारक असतो. सायबर स्पेसमध्ये, अनोळख्या व्यक्ती बरोबरच जिवलग जोडीदाराकडून 'ऑफलाइन' लैंगिक छळ, पाठलाग किंवा हिंसाचाराचा अनुभव घेतलेल्या महिला आणि मुली अनेकदा त्याच व्यक्तीकडून 'ऑनलाइन' हिंसाचाराला बळी पडतात. अनेक सामाजिक समस्या सायबरस्पेसमध्ये परावर्तित होत आहेत, आणि समाजात रुजलेल्या समस्यांच्या बाबतीत त्यांचा प्रभाव आणि प्रमाण अधिक खोल आणि व्यापक झाला आहे. इंटरनेट तंत्रज्ञानातील जलद

नवकल्पना महिलांवरील गुन्ह्यांमध्ये वाढ होण्यास पूरक आहे. महिलांच्या सुरक्षेची हमी देण्यासाठी तंत्रज्ञानाची क्षमता संशयास्पद आहे. व्हर्च्युअल जगाने दिलेला निनावीपणाचा चेहरा गुन्हेगारांना त्यांच्या पीडितांना, विशेषतः महिला आणि मुलींना, सापेक्ष सहजतेने लक्ष्य करण्यास प्रोत्साहित करतो. व्हर्च्युअल स्टॅकिंग, बनावट आयडी तयार करणे, सायबर धमकी देणे, सायबरस्टॉकिंग, सायबर बदनामी, ऑनलाइन लैंगिक छळ, प्रतिमा मॉर्फिंग, सायबर पोर्नोग्राफी, बनावट चॅटिंग, इत्यादींसाठी महिला सायबर गुन्हेगारांचे सॉफ्ट टार्गेट आहेत. व्हर्च्युअल गुन्हेगारांसाठी महिला हे सॉफ्ट टार्गेट आहेत कारण त्या आधीच समाजाकडून पीडित आहेत. सर्वच क्षेत्रात महिलांविरुद्धचे गुन्हे वाढत असले तरी, सायबर गुन्ह्यांचा बळी पडणे हा स्त्रीसाठी सर्वात क्लेशकारक अनुभव असू शकतो. यूएनच्या अहवालानुसार, जगातील सुमारे 35 टक्के महिला कोणत्या ना कोणत्या हिंसाचाराच्या बळी आहेत आणि सुमारे 60 टक्के महिलांवर सोशल मीडियावर कोणत्या ना कोणत्या प्रकारचा हिंसाचार झाला आहे. प्लॅनेट इंटरनॅशनलच्या अहवालानुसार, सुमारे 60 टक्के महिलांना सोशल मीडियावर कोणत्या ना कोणत्या स्वरूपाच्या हिंसाचाराचा सामना करावा लागतो. थोडक्यात, तंत्रज्ञानातील प्रगतीमुळे सायबर गुन्ह्यांमध्ये झपाट्याने वाढ होत असून लैंगिक गुन्ह्यांसह महिलांवरील सायबर गुन्हे आणि ऑनलाइन लैंगिक छळाचे प्रमाण चिंताजनक पातळीवर आहे, त्यामुळे या विषयावर समाजशास्त्रीय संशोधनाची गरज आहे म्हणून मी हे संशोधन कार्य करत आहे.

भारताच्या सायबर स्पेसमधील लिंग विषमता:

कुटुंब, समुदाय आणि देशांच्या आरोग्य आणि सामाजिक विकासासाठी महिलांचे सक्षमीकरण आवश्यक आहे. स्त्रिया, पिढ्यानपिढ्या, समाजाचा एक अविभाज्य घटक म्हणून त्यांच्या समृद्ध समाजाला आकार देण्यात महत्त्वाची भूमिका बजावत आहेत. महिलांना तंत्रज्ञानाची गरज आहे पण तंत्रज्ञानाला अधिक महिलांची गरज आहे. महिला सक्षमीकरण आणि सर्वसमावेशक शाश्वत विकासासाठी आयसीटी हे सर्वात महत्त्वाचे साधन आहे. परंतु 21 व्या शतकात तंत्रज्ञानाच्या व्यक्तींवर लक्षणीय आणि वेगाने विस्तारत असलेल्या प्रभावामुळे, ICT महिला सक्षमीकरणाचा अविभाज्य भाग बनत आहे. आधुनिकीकरण आणि जागतिकीकरणाच्या प्रवाहाशी जुळवून घेण्यासाठी इंटरनेट आणि सोशल मीडिया ही महिलांसाठी शक्तिशाली साधने आहेत. माहिती तंत्रज्ञानाने महिला सक्षमीकरणाची प्रक्रिया उत्प्रेरित केली आहे आणि महिलांना त्यांचे अनुभव, चिंता आणि ज्ञान मुक्तपणे व्यक्त करण्याचा आणि सामायिक करण्याचा मार्ग खुला केला आहे, ज्यामुळे अधिक समृद्धीची शक्यता निर्माण झाली आहे.

सारणी क्र. – 1 भारतातील मोबाइल इंटरनेट वापरकर्त्यांची मोबाइल मालकी आणि ऑनलाइन क्रियाकलाप- 2022

	मोबाइल मालकी आणि ऑनलाइन क्रियाकलाप	पुरुष	महिला	लिंग अंतर
	मोबाइल मालकी.	**84%**	**65%**	**19%**
	इंटरनेट वापरकर्ते	**26%**	**8%**	**18%**
	मोबाइल इंटरनेट वापरकर्ते	**31%**	**13%**	**18%**
	ऑनलाइन क्रियाकलाप	**70%**	**51%**	**19%**
	एसएमएस/एमएमएस पाठवणे आणि प्राप्त करणे	**46%**	**35%**	**11%**
	फोन कॉल प्राप्त करणे	**77%**	**78%**	**01%**
	इंटरनेट मेसेजिंग वापरणे	**70%**	**51%**	**19%**
	सोशल मीडियाचा वापर	**54%**	**49%**	**05%**
	इंटरनेट ब्राउझिंग	**53%**	**51%**	**02%**
	ॲप डाउनलोड करणे/वापरणे	**42%**	**44%**	**02%**
	व्हिडिओ कॉल करणे / प्राप्त करणे	**57%**	**57%**	**00%**
	सुरक्षितता आणि सुरक्षिततेबद्दल जागरूकता	**41%**	**19%**	**22%**

स्रोत:- GSMA अहवाल- 2020 च्या सांख्यिकीय माहितीच्या आधारावर

परंतु डिजिटल स्पेस मधील लिंग विषमता एक समाजशास्त्रीय तथ्य आहे. जागतिक डेटा दर्शवतो की 2021 पर्यंत, अंदाजे 4.9 अब्ज लोक आहेत.

इंटरनेट वापरत आहेत, जे जगातील लोकसंख्येच्या सुमारे 63 टक्क

जागतिक स्तरावर, 57 टक्के महिलांच्या तुलनेत 62 टक्के पुरुष इंटरनेट वापरतात. GSMA अहवालानुसार, जागतिक स्तरावर, स्त्रिया पुरुषांपेक्षा 12% कमी इंटरनेट वापरतात, विकसनशील

सरासरी 10% कमी आहे, जरी स्त्रियाकडे मोबाईल फोनची मालकी असली तरीही, विशेषत: इंटरनेट व सोशल मीडिया वापरकर्त्यामध्ये लक्षणीय लिंग अंतर आहे. सरासरी स्त्रिया पुरुषांपेक्षा मोबाइल इंटरनेटद्वारे सोशल मीडिया वापरण्याची शक्यता 26 नी कमी आहे. पुरुषांच्या तुलनेत

देशांमध्ये हे अंतर 32% पर्यंत वाढले आहे. हा अहवाल असा निष्कर्ष काढतो की विकसनशील देशांतील महिलांकडे मोबाईल फोन असण्याची शक्यता पुरुषांपेक्षा

महिलांना मोबाईल इंटरनेटची जाणीव कमी असते, ज्यामुळे त्यांचा वापर लक्षणीयरीत्या मर्यादित होतो. पितृसत्ताक समाजातील महिलांवरील निर्बंध , स्त्रीयामधील कमी डिजिटल साक्षरता. आणि सायबर स्पेस मधील सुरक्षिततेच्या समस्या, सायबर गुन्हे आणि सायबर हिंसाचाराची भीती, महागड्या

इंटरनेट सुविधा सायबरस्पेस मधील स्त्रीयाचा मार्ग अवरुद्ध करतात.

सारणी क्र. – 1 मध्ये डिजीटल भारतातील महिलांची सद्यस्थिती आणि लिंगभेद दर्शवला आहे. जीएसएमए च्या अहवालानुसार, आज सुद्धा भारतात जवळजवळ 35 टक्के स्त्रियांच्याकडे स्वतःच्या मालकीचा फोन नाही. फोन साठी त्या जवळच्या नातेवाईकांच्यावर अवलंबून असतात. इंटरनेट सेवा अत्यंत महागडे असल्याने भारतात जवळजवळ 80% स्त्रिया इंटरनेटचा वापर करत नाहीत. जवळजवळ ७१% स्त्रिया गोपनीयता आणि सुरक्षिततेबाबत जागृत नाहीत. जवळजवळ 51 टक्के स्त्रिया सोशल मीडिया वापरत नाही. बहुतांशी भारतीय स्त्रिया फेसबुक वापरत नाहीत. ट्विटर वर भारतीय स्त्रियांचे प्रमाण खूप कमी आहे. भारतीय स्त्रियाइन्स्ट्राग्राम आणि व्हाट्सअप या सोशल मीडियाचा वापर जास्त करतात. सारणी क्र. 1 मधील GSMA च्या अहवालानुसार, भारतात पुरुष इंटरनेट वापरकर्त्यांपेक्षा महिला इंटरनेट आणि सोशल मीडिया वापरकर्त्यांची संख्या कमी आहे. महिला इंटरनेट वापरकर्ते 2.58 दशलक्ष पुरुष इंटरनेट वापरकर्त्यांपैकी निम्मे आहेत आणि ग्रामीण भारतात डिजिटल लैंगिक अंतर अधिक स्पष्ट आहे. युनिसेफच्या अहवालानुसार, भारतात इंटरनेटवरील लैंगिक समस्या गंभीर आहे आणि सर्व सोशल मीडिया वापरकर्त्यांपैकी केवळ 29% महिला आहेत. भारतातील 42% "डिजिटल लिंग अंतर" जागतिक विभाजनाच्या पलीकडे आहे. GSMA च्या अहवालानुसार, फक्त 18% भारतीय महिला इंटरनेट वापरतात. भारतात १९% महिलांकडे मोबाईल फोन नाही. भारतातील सुमारे 50% स्त्रिया ऑनलाइन नाहीत आणि पुरुषांपेक्षा 19% कमी ऑनलाइन सक्रिय आहेत. या अहवालानुसार, 81% भारतीय महिलांना इंटरनेटच्या सुरक्षिततेबद्दल माहिती नाही. 64:36 ग्रामीण भारतातील इंटरनेट वापरकर्त्यांचे पुरुष-महिला प्रमाण आहे. भारतातील महिला इंटरनेट वापरकर्त्यांची टक्केवारी पुरुषांपेक्षा 29% कमी आहे. अहवालात असा निष्कर्ष काढला आहे की एक अब्जाहून अधिक फेसबुक वापरकर्ते मोबाइलद्वारे त्याचा वापर करतात, तर 81% भारतीय महिलांनी कधीही त्यांच्या फोनवर इंटरनेट वापरले नाही. अहवालात असे म्हटले आहे की फेसबुकवरील 24.3 दशलक्ष महिला वापरकर्ते 73.8 पुरुष वापरकर्त्यांच्या तुलनेत 18-24 वयोगटातील सर्वाधिक सक्रिय आहेत. जून 2020 मध्ये Google ने प्रसिद्ध केलेल्या संशोधनानुसार, 40% महिला दैनंदिन जीवन व्यवस्थापित करण्यासाठी इंटरनेट वापरतात.

सोशल मीडिया आणि इंटरनेट तंत्रज्ञानाच्या विकासाचे नकारात्मक परिणाम:

समाजशास्त्रीय दृष्टिकोनातून, सोशल मीडियाचा समाजावर होणारा नकारात्मक प्रभाव म्हणजे महिला आणि मुली सायबर गुन्हेगारांचे सॉफ्ट टार्गेट बनत आहेत. सायबरस्पेस हा महिलांसाठी माहिती मिळवण्यापासून त्यांचे हक्क सुरक्षित करण्यापर्यंत मुक्तपणे आणि निनावीपणे व्यक्त होण्याचा एक शक्तिशाली मार्ग आहे. तथापि,

सायबर क्राईम ही एक जागतिक घटना आहे आणि या नवीन प्रकारच्या गुन्ह्यांसाठी महिला हे सोपे लक्ष्य आहेत. महिलांची असुरक्षितता आणि सुरक्षा ही कोणत्याही गुन्हेगारी आणि दंडात्मक कायद्याची सर्वात मोठी चिंता आहे, परंतु दुर्दैवाने, सायबर स्पेसमध्ये महिला अजूनही असुरक्षित आहेत. महिलांवरील सायबर गुन्हे चिंताजनक पातळीवर आहेत आणि त्यामुळे संपूर्ण व्यक्तीच्या सुरक्षेला मोठा धोका निर्माण होऊ शकतो. वर्ल्ड वाइड वेब वापरकर्त्यांना मजकूर, प्रतिमा, व्हिडिओ आणि ध्वनींच्या स्वरूपात सामग्री प्रसारित करण्याची परवानगी देते. अशा सामग्रीचा व्यापक प्रसार विशेषतः महिलांसाठी हानिकारक आहे. माझा सध्याचा अभ्यास महिलांविरुद्धच्या सायबर गुन्ह्यांवर केंद्रित आहे कारण व्हर्च्युअल ऑनलाइन संस्कृतीत महिला आणि मुली हे सायबर-गुन्हेगारीचे सॉफ्ट टार्गेट आहेत. PewCentre.com ने नुकत्याच प्रकाशित केलेल्या अहवालानुसार, या डिजिटल युगात, सोशल मीडियामध्ये गुंतलेल्या बहुसंख्य महिलांना सायबर क्राइम विशेषतः ऑनलाइन लैंगिक छळ, सायबर गुंडगिरी, सायबर मॉर्फिंग, सायबर फ्लर्टिंग इत्यादींचा फटका बसला आहे. महिलांविरुद्ध सायबर गुन्हे हा ऑनलाइन गुन्ह्यांचा एक प्रकार आहे ज्यामध्ये संगणक, स्मार्टफोन, लॅपटॉप इत्यादी इलेक्ट्रॉनिक्सच्या मदतीने महिलांचे शारीरिक, मानसिक आणि सामाजिक शोषण केले जाते. सायबर-ॲक्टिव्हिझम हे आजकाल विद्वत्तापूर्ण संशोधनाचे क्षेत्र आहे. महिलांना त्यांचे विचार व्यक्त करण्यासाठी एक नवीन जागा मिळाली आहे, ही आभासी जागा त्यांना खऱ्या जागेपासून वेगळे करून सक्षम बनवत आहे; जिथे तिला छळ, पाठलाग, छळ इत्यादी स्वरूपातील वास्तविक आव्हानांना सामोरे जावे लागते.

प्रस्तुत संशोधन हे इंटरनेट आणि सोशल मीडियाच्या फेसबुक, ट्विटर, यूट्यूब, स्काईप, लिंक्डइन आणि व्हॉट्सॲप सारख्या प्रमुख सोशल मीडिया साइट्सद्वारे विशेषतः मुली आणि महिलांवर सोशल मीडियाच्या नकारात्मक प्रभावावर लक्ष केंद्रित करते. महिला सक्षमीकरण आणि महिला आणि मुलींच्या समावेशक शाश्वत विकासासाठी आयसीटी हे सर्वात महत्त्वाचे साधन आहे. परंतु 21 व्या शतकात तंत्रज्ञानाच्या व्यक्तींवर लक्षणीय आणि वेगाने विस्तारत असलेल्या प्रभावामुळे, ICT हा महिलांच्या जीवनाचा अविभाज्य भाग बनत आहे. महिलांना डिजिटल तंत्रज्ञानापासून वगळले तर भविष्यातील आधुनिक जीवनातील त्यांचा मार्ग अधिक गुंतागुंतीचा होईल. तथापि, काही समाजविरोधी प्रवृत्ती सर्व वयोगटातील महिला आणि मुलींना त्रास देत आहे. सोशल मीडियावर असणं स्त्रियांसाठी अपरिहार्य आहे, तथापि, आज बहुतेक महिलांना सोशल मीडियाचे व्यसन लागले आहे. कुटुंब आणि मित्रांपेक्षा ऑनलाइन अनोळखी व्यक्तींवर अधिक विश्वास ठेवणे. सोशल मीडियाच्या माध्यमातून मुली त्यांचे फोटो आणि व्हिडिओ शेअर करतात जे त्यांना भविष्यात (ब्लॅकमेलिंगसाठी) अडचणीचे ठरतात. सोशल मीडियाच्या माध्यमातून हे ऑनलाइन अनोळखी

व्यक्ती सहजपणे महिलांच्या गोपनीयतेचे उल्लंघन करून त्यांचे शोषण करतात.

महिलांविरुद्ध सायबर गुन्हे म्हणजे काय?

महिला विरूध्द सायबर गुन्हे म्हणजे आधुनिक दूरसंचार नेटवर्क (इंटरनेट, फोन किंवा सोशल मीडिया) द्वारे महिलांचा शारीरिक, मानसिक आणि सामाजिक आणि लैंगिक छळ आहे, ज्यामध्ये लिंग-आधारित टिप्पण्या, महिलांच्या प्रतिष्ठेचा अपमान आणि ऑनलाइन लैंगिक शोषण यासारख्या क्रियाकलापांचा समावेश आहे. दुसऱ्या शब्दात, गुन्हेगारी हेतू असलेल्या व्यक्ती किंवा व्यक्तींच्या गटानेसोसल मीडिया (फेसबुक, व्हाट्सअँप , इंस्टग्राम इ.), इंटरनेट (चॅट रूम, ईमेल), स्मार्ट फोन (SMS/MMS) सारख्या आधुनिक दूरसंचार नेटवर्क्सचा वापर करून केलेले गुन्हे म्हणजे महिला विरूध्द सायबर गुन्हे होय. महिलांवरील सायबर गुन्ह्यांमध्ये प्रामुख्याने सायबर ब्लॅकमेल, धमकावणे, सायबर पोर्नोग्राफी, अश्लील लैंगिक सामग्रीचे पोस्टिंग/प्रकाशन, सायबर स्टॉलिंग, गुंडगिरी, बदनामी, मॉर्फिंग आणि बनावट प्रोफाइल तयार करणे यासारख्या घटनांचा समावेश होतो. महिला विरूध्द सायबर गुन्हयाच्या संकल्पनांचे खालीलप्रमाणे वर्गीकरण केले जाऊ शकते.

डिजिटल लैंगिक छळाचा उल्लेख तंत्रज्ञान-सुविधायुक्त लिंग-आधारित हिंसा म्हणून केला जातो, जिथे सोशल मीडियासारख्या डिजिटल स्पेसचा वापर महिला आणि मुलींना हानी पोहोचवण्यासाठी केला जातो. संयुक्त राष्ट्रांच्या विशेष अहवालात खालीलप्रमाणे मानवी हक्कांच्या दृष्टीकोनातून डिजिटल लैंगिक छळाची कारणे आणि परिणामांवर आधारित विचलित ऑनलाइन वर्तनाचे विविध प्रकार सूचीबद्ध केले आहेत –

A. स्त्रियांच्या त्रासदायक प्रतिमा- Disturbing images of women.

1. संमतीशिवाय घेतलेल्या लैंगिक प्रतिमा/व्हिडिओ ('क्रीप शॉट्स' किंवा 'अपस्कर्टिंग')
2. संमतीने घेतलेले परंतु संमतीशिवाय शेअर केलेले लैंगिक प्रतिमा/व्हिडिओ ('रिव्हेंज पॉर्न')
3. संमती नसलेली लैंगिक कृत्ये (उदा., बलात्कार) डिजिटल पद्धतीने रेकॉर्ड केलेली (आणि संभाव्य शेअर केलेली)

B. व्हॉय्युरिझम- Voyeurism.

1. एखाद्या महिलेच्या किंवा मुलीच्या खाजगी क्षणाचे फोटो काढणे किंवा व्हिडिओ तयार करणे.
2. एखाद्या महिलेच्या किंवा मुलीच्या खाजगी क्षणाचे फोटो दुसऱ्याला पाठवणे.
3. महिला आणि मुलींच्या खाजगी क्षणांचे फोटो किंवा व्हिडिओ प्रकाशित करण.

C. अश्लील संदेश शेअर करणे. Sharing obscene messages

1. महिलांना स्वत:च्या लैंगिक प्रतिमा शेअर करण्यासाठी किंवा ऑनलाइन (किंवा z

1. लैंगिक सामग्रीचे अश्लील व्हिडिओ बनवण्यासाठी महिलांच्या प्रतिमाचा वापर करणे (cyber morphing)

D. फेक प्रोफाइल

अधिकाधिक लोक, वय आणि लिंग याची पर्वा न करता, या आभासी जगात एकमेकांशी कनेक्ट होण्यासाठी ऑनलाइन सोशल नेटवर्क्सवर प्रोफाइलसाठी साइन अप करत आहेत. काहींचे शेकडो किंवा हजारो मित्र आणि अनुयायी एकाधिक प्रोफाइलवर पसरलेले आहेत. पण त्याच वेळी बनावट प्रोफाइल्सचाही वेगाने प्रसार होत आहे. बनावट प्रोफाइल अनेकदा वैध वापरकर्त्यांना विशेषतः महिला आणि मुलींना स्पॅम करतात, अयोग्य किंवा अश्लील सामग्री पोस्ट करतात. महिलांना त्रास देण्यासाठी बनावट प्रोफाइल देखील तयार केले जातात. फेक प्रोफाइल' तयार करण्यासाठी फेसबुक,इंस्टाग्राम, ट्विटर, लिंक्डइनसर्वात सामान्य लक्ष्यित वेबसाइट/ॲप्स आहेत.

E. ऑनलाइन पाठलाग & सायबर गुंडगिरी Online stalking & Cyber bullying

1. स्वतःच्या लैंगिक प्रतिमा शेअर करण्यासाठी किंवा ऑनलाइन (किंवा ऑफलाइन) लैंगिक वर्तनात गुंतण्यासाठी महिलांना ऑनलाइन त्रास देणे किंवा त्यांच्यावर दबाव आणणे.
2. स्त्रियांना धमकावणे, जबरदस्ती करणे किंवा ब्लॅकमेल करणे ('सेक्स्टॉर्शन') लैंगिक सामग्री (इमेज, व्हिडिओ, अफवा) प्रकाशित करण्याची धमकी देणे.
3. लैंगिक स्वरूपाच्या ऑनलाइन धमक्या (उदा., बलात्काराच्या धमक्या)
4. ऑनलाइन लैंगिक हिंसा करण्यास प्रवृत्त करणे
5. महिलांना लैंगिक वर्तनात गुंतण्यासाठी प्रवृत्त करणे आणि नंतर त्याचे पुरावे शेअर करणे.
6. महिलांची लैंगिकता किंवा लिंग ओळख त्यांच्या संमतीशिवाय प्रकाशित करणे.

भारतातील सायबर गुन्ह्यांची सद्यकालीन स्थिती: (Present Scenario of Cyber Crime in India)

सायबर गुन्हे ही भारतातील एक गंभीर आणि सातत्याने वाढणारी समस्या आहे, विशेषत: साथीच्या काळात व त्यानंतर सायबर गुन्ह्यामध्ये खूप मोठ्या प्रमाणात वाद झाली आहे . जागतिक महामारीदरम्यान सायबर गुन्ह्यांमध्ये भारतात जवळपास 500% वाढ झाली आहे (जनरल बिपिन रावत -2021)[2] सायबर स्टाकिंग, गुंडगिरी, फसवणूक, ओळख चोरी, फिशिंग आणि अश्लील सामग्री प्रकाशित करणे हे भारतात नोंदवलेले काही सामान्य प्रकारचे सायबर गुन्हे आहेत. स्टॅटिस्टाच्या अहवालानुसार, सायबर गुन्हेगारीत भारत हा जागतिक क्रमवारी दुसऱ्या क्रमांकाचे राष्ट्र आहे 2021 मध्ये सायबर गुन्ह्यांची 14,000 हून अधिक प्रकरणे नोंदवण्यात आली आणि 3,500 हून अधिक लोकांना अटक करण्यात आली होती (स्टॅटिस्टा- 2021)[3] राष्ट्रीय गुन्हे अन्वेषण विभागाच्या अहवालानुसार वर्ष 1922 मध्ये, सायबर गुन्ह्यांतर्गत एकूण 65,893 प्रकरणे नोंदवली गेली, जी 2021 नोंदणीकृत 52,974 सायबर

गुन्ह्यांच्या तुलनेत 24.4% वाढ दर्शविते 2022 मध्ये सायबर गुन्ह्यांपैकी 64.8% गुन्हे फसवणुकीच्या हेतूने (65,893 प्रकरणांपैकी 42,710) होते, त्यानंतर 5.5% (3,648 प्रकरणे) आणि लैंगिक शोषण 5.2% (3,434 प्रकरणे) होते. 2021 मध्ये 5,164 प्रकरणांच्या तुलनेत 2022 मध्ये एकूण 5,610 प्रकरणे नोंदवली गेली, जी 8.6% ची वाढ दर्शवते. (N.C.R.B- Report-2022 Vol- II)[4] राष्ट्रीय गुन्हे अन्वेषण विभागाच्या अहवालानुसार 2022 मधे 65993 एकून सायबर गुन्ह्याची नोंद झाली, त्यामध्ये महिलाच्या विरोधात सायबर गुन्ह्याची संख्या 14409 इतकी होती. भारतातील एकूण सायबर गुन्ह्यांच्या मध्ये महिलाच्या विरोधातील सायबर गुन्ह्याचे प्रमाण 21.83% होते. या अहवालानुसार, 2022 मध्ये, भारतातील कर्नाटक (3904 गुन्हे) आणि महाराष्ट्र राज्यात (2530 गुन्हे) महिला विरुद्ध सायबर गुन्ह्याची सर्वाधिक नोंद झाली. या दोन राज्यात सायबर स्टॉकिंग आणि सायबर बुलिंग / गुंडगिरीच्या आणि सायबर पोर्नोग्राफीच्या सर्वाधिक घटना देशाच्या इतर भागाच्या तुलनेत सर्वात जास्त होत्या, जवळपास कर्नाटकात सायबर पोर्नोग्राफीची 234 प्रकरणे पोलीस अधिकाऱ्यांकडे नोंदवण्यात आली होती. महाराष्ट्रात सायबर बुलिंगची 578 नोंदवण्यात आली. 2022 मध्ये संपूर्ण भारतात 14409 गुन्ह्याची नोंद झाली, त्यामध्ये (Sec.506, 503,384 IPC r/w) सायबर ब्लॅकमेलिंग/धमकी देणे 125 प्रकरणे, (Sec.67A/67B (Girl Child) of IT act r/w other IPC/SLL) सायबर पोर्नोग्राफी/होस्टिंग/अश्लील लैंगिक साहित्य प्रकाशित करणे एकूण 2251 प्रकरणे (Sec.354D IPC) r/w IT Act) सायबर स्टॅालिंग/ महिलांची सायबर गुंडगिरी एकूण 1457 प्रकरणे (Sec.469 IPC r/w IPC) ऑनलाइन बदनामी / सायबर मॉर्फिंग 385 प्रकरणे (r/w IPC/SLL) समाज माध्यमावर फेक प्रोफाइल एकूण 179 प्रकरणे , महिलांच्या विरोधीतील इतर सायबर गुन्हे एकूण 10012, आणि महिलांच्या विरोधीतील एकूण सायबर गुन्हे 14409 होते. (NCRB- Report-2022), Vol- II, Page No- 831

नॅशनल क्राईम रेकॉर्ड ब्युरो (NCRB) च्या आकडेवारीनुसार, 2020 मध्ये भारतात सायबर गुन्ह्यांची संख्या 50,035 नोंदली गेली. त्यामध्ये भारतात माहिती तंत्रज्ञान कायदा- २००० अंतर्गत 3,583 आरोपीना अटक करण्यात आली, त्यामध्ये 1203 सायबर फसवणूक, 1019 लैंगिक शोषणाशी संबंधित आरोपाखाली अटक करण्यात आले होते. लैंगिक शोषणानंतर होते, त्यानंतर खंडणी (2,440 प्रकरणे), बदनामी (1,706 प्रकरणे) आणि वैयक्तिक सूड (1,470 प्रकरणे) नोंदली गेली. विशेष म्हणजे, लैंगिक शोषणाची सर्वाधिक नोंद महाराष्ट्रात झाली. 19 महानगरांमध्ये, NCRB ने सांगितले की, 2020 मध्ये महिलांवरील गुन्ह्यांची एकूण 35,331 प्रकरणे नोंदवण्यात आली आहेत, संपूर्ण महानगरांमध्ये एकूण 18,657 गुन्हे सायबर गुन्ह्याखाली नोंदवले गेले आहेत, जे 2019 च्या तुलनेत 0.8% वाढ दर्शविते (18,500 प्रकरणे). सायबर-गुन्ह्यांचे प्रमाण देखील 2019 मधील 16.2

वरून 2020 मध्ये 16.4 पर्यंत वाढले. गुन्ह्यांच्या मुख्य-निहाय प्रकरणांमध्ये असे दिसून आले की संगणक-संबंधित गुन्ह्यांमध्ये (IT कायद्याचे कलम 66) सर्वाधिक सायबर गुन्ह्यांचा समावेश आहे, जे 2020 मध्ये 60.9% (11,356 प्रकरणे) होते. आकडेवारीनुसार, लैंगिक सुस्पष्ट कृत्ये आणि सामग्री प्रसारित करण्याशी संबंधित प्रकरणे 2019 सांगितले की, 2020 मध्ये महिलांवरील गुन्ह्यांची एकूण 35,331 प्रकरणे नोंदवण्यात आली आहेत, संपूर्ण महानगरांमध्ये एकूण 18,657 गुन्हे सायबर गुन्ह्याखाली नोंदवले गेले आहेत, जे 2019 च्या तुलनेत 0.8% वाढ दर्शविते (18,500 प्रकरणे). सायबर-गुन्ह्यांचे प्रमाण देखील 2019 मधील 16.2 वरून 2020 मध्ये 16.4 पर्यंत वाढले. गुन्ह्यांच्या मुख्य-निहाय प्रकरणांमध्ये असे दिसून आले की संगणक-संबंधित गुन्ह्यांमध्ये (IT कायद्याचे कलम 66) सर्वाधिक सायबर गुन्ह्यांचा समावेश आहे, जे 2020 मध्ये 60.9% (11,356 प्रकरणे) होते.

मध्ये 19 प्रकरणे होती, जी 2020 मध्ये 59 झाली. सायबर फसवणूक 11 वरून 31 झाली, तर सायबर स्टॉलिंग 16 वरून 12 वर आली. ऑनलाइन बँक 2020 मध्ये फसवणुकीची प्रकरणे 19 पर्यंत वाढली आहेत जी त्याआधीच्या वर्षात फक्त दोन प्रकरणे होती. NCRB ने

आकडेवारीनुसार, लैंगिक सुस्पष्ट कृत्ये आणि सामग्री प्रसारित करण्याशी संबंधित प्रकरणे 2019 मध्ये 19 प्रकरणे होती, जी 2020 मध्ये 59 झाली. सायबर फसवणूक 11 वरून 31 झाली, तर सायबर स्टॉलिंग 16 वरून 12 वर आली. ऑनलाइन बँक 2020 मध्ये फसवणुकीची प्रकरणे 19 पर्यंत वाढली आहेत जी त्याआधीच्या वर्षात फक्त दोन प्रकरणे होती.

सारणी क्रमांक- 2 मध्ये 2015 पासून 2022 या 8 वर्षातील महिलांच्या विरोधातील सायबर क्राईम ची संख्यात्मक स्थिती दर्शवले आहे.

आलेख क्र – 5 - भारतातीलमहिला विरोधी सायबर गुन्हेगारी

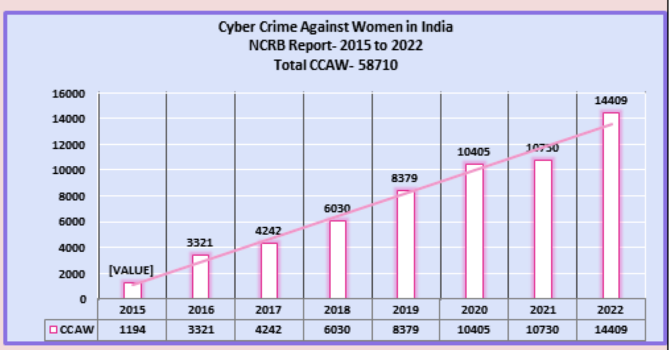

वर्ष	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
एकून सायबर गुन्हे	9622	11592	12317	21796	27248	50035	52974	65993
महिला वरील सायबर गुन्हे	1194	3321	4242	6030	8379	10405	10730	14409

स्रोत- नॅशनल क्राईम रेकॉर्ड ब्युरो, खंड- II 2015 ते 2022 च्या अहवालातील साख्यिकीय माहितीवरून

संशोधनाचे निष्कर्ष:

ऑनलाइन गैरवर्तन लिंगकेन्द्रीत आहे आणि इंटरनेटवर एक स्त्री असण्याचा तो एक परिणाम आहे. पुरुषप्रधान समाजातील पुरषी वर्चस्वातून स्त्रियांच्या वर होणारे हिंसाचार सायबर स्पेस मध्ये प्रतिबिंबित झाले आहेत. इंटरनेट सुविधा आणि सोशल मीडिया महिला सक्षमीकरणाचे आधुनिक शस्त्र असले तरी पुरुषप्रधान व्यवस्था याच शस्त्राने स्त्रियांना नामोहरम करण्याचा प्रयत्न करत आहे. सायबर विश्वामध्ये भारतीय स्त्रियां एक स्वतःचे स्थान निर्माण करण्याचा प्रयत्न करत आहेत, परंतु डिजिटल स्पेसमधील महिला विरोधी सायबर गुन्ह्यांनी विशेषतः लिंग आधारित सायबर गुन्ह्यांनी अनेक महिलांचे मानसिक व शारीरिक स्वास्थ्य नष्ट झाले आहे त्याचबरोबर अनेक महिलांचे कौटुंबिक सामाजिक जीवन ही उध्वस्त झाले आहे. हे संशोधन हायलाइट करते की, तंत्रज्ञान सुलभ लिंग-आधारित हिंसा महिलांच्या वर नकारात्मक परिणाम करते, ज्यात शारीरिक, मानसिक, भावनिक, सामाजिक हानी, तसेच गोपनीयता, सुरक्षितता, भाषण प्रतिबंध आणि आर्थिक हानी यांचा समावेश आहे. प्रस्तुत संशोधनात या समस्येचा प्रामाणिक शोध घेण्याचा प्रयत्न केला आहे. हे संशोधन ऑनलाइन गैरवर्तनाला बळी पडलेल्या महिला च्या अनुभवांचे परीक्षण करते, तसेच महिलांवरील सायबर गुन्ह्यांना प्रतिबंध घालण्यासाठी सायबर स्पेसमध्ये पोलीस प्रशासन न्यायपालिकेच्या भूमिका आणि मर्यादांचे विश्लेषण करणे हा या संशोधनचा उद्देश आहे. तंत्रज्ञानाच्या प्रगतीमुळे आम्हाला जगाशी कनेक्ट करण्यात, महत्त्वाची माहिती सामायिक करण्यास, बोलण्यास, व्यक्त होण्यास आणि मानवी हक्कांच्या उल्लंघनाबाबत जागरुकता निर्माण करण्यासाठी सक्षम केले आहे. परंतु याने महिला आणि मुलींवरील लिंग-आधारित हिंसाचारासाठी अतिरिक्त सुपीक जमीन देखील प्रदान केले आहे. COVID-19 साथीच्या आजारामध्ये लादण्यात आलेल्या लॉकडाऊनमुळे ऑनलाइन लैंगिक शोषणाच्या अनेक घटनांसह, या दीर्घकालीन समस्येत वाढ झाली आहे हे एक समाजशास्त्रीय वास्तव आहे. परंतु हा समस्येचा फक्त एक स्नॅपशॉट आहे. या समस्येच्या सर्वसमावेशक आणि अचूक डेटा संकलनाच्या अभावामुळे, समस्येची लिंग-संवेदनशीलता, सामाजीक बदनामी आणि कौटुंबीक व सामाजिक दबावामुळे व पोलीस व न्याय प्रशासनाकडून न्याय मिळेल याची खात्री नसल्याने महिला त्याच्यावर होणाऱ्या ऑनलाईन हिसाचार व सायबर गुन्ह्याबाबत गप्प राहणे पसंत करतात. परिणामी महिलाचावर ऑनलाईन अत्याचार करण्यास पुरुषी मानसिकतेच्या गुन्हेगारांना डिजिटल स्पेसमध्ये अधिक संधी प्राप्त होतात. परंतु महिला आणि मुलींवरील डिजिटल हिंसाचाराचे प्रमाण आणि त्यानंतरच्या दडपणाची तीव्रता समाजावर परिणाम करणारी आहे.

Reference:

1. Atkinson, C., & Newton, D. (2010). Online behaviors of adolescents: victims, perpetrators, and web 2.0, Journal of Sexual Aggression, 16, 107–120. DOI: 10.1080/13552600903337683.
2. Berliner, L., & Conte, J. R. (1990). The process of victimization: A victims' perspective. Child Abuse and Neglect, 14, 29–40. DOI: 10.1177/088626090005001008
3. Bryce, J. (2010). Online sexual exploitation of children and young people. In Y. Jewkes, & M. Yar (Eds.), Handbook of internet crime (pp.320–342). Devon, UK: Willan.
4. European Commission. (2008). Towards a safer use of the internet for children in the EU – a parents' perspective: Analytical Report. Flash Eurobarometer 248 - The Gallup Organization.
5. Fleming, M. J., Greentree, S., Cocotte-Muller, D., Elias, K. A., & Morrison, S. (2006). Safety in cyberspace, adolescents' safety, and exposure online. Youth & Society, 38, 135-154. DOI: 10.1177/0044118X06287858.
6. Palmer, T., & Stacey, L. (2004). Just one click: sexual abuse of children and young people through the internet and mobile telephone technology. Ilford, UK: Barnardo's
7. Suler, J. (2004). The online disinhibition effect. Cyberpsychology and Behavior, 7, 321–326. DOI: 10.1089/1094931041291295..
8. NCRB- REPORT – 2016 TO 2022.
9. राष्ट्रीय महिला आयोगाचे अहवाल

Footnotes:

1. https://www.thoughtco.com/sociology-of-the-internet-4001182
2. https://www.thehindu.com/news/national/cybercrime-went-up-by-500-per-cent-during-pandemic-chief-of-defence-staff/article37457504.ece
3. https://www.statista.com/topics/5054/cyber-crime-in-india/
4. https://www.cybercrime.gov.in/